

Layihənin istiqaməti: Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği

№ 94 (1942) 18 may 2019-cu il

(əvvəli ötən saylarımızda)

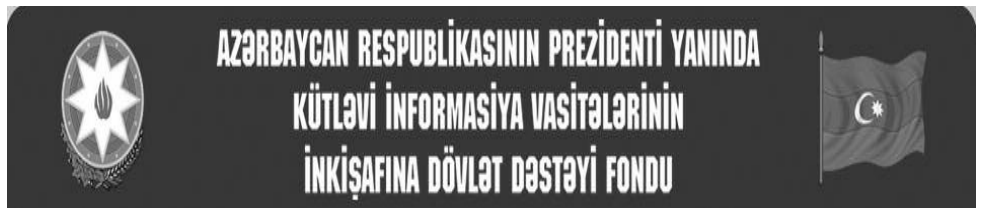
Məqalədə hadisələr 1946-cı ilin yanvar ayındakı (yanvar ayı da daxil olmaqla) davam edir. Ona görə də əsərdə Güney Azərbaycan milli-azadlıq hərəkatının məğlub olma səbəbləri və Sovet dövlətinin bu inqilabda oynadığı rolu haqqında əhatəli bəhs olunmamışdır.

M.Çeşməzərinin əsərini təhlil edərkən belə nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, Güney Azərbaycanın azadlıq hərəkatı olduqca qüvvətli olmuş və İran hakim dairələrini qorxuya salmışdır. Xaricdən Sovet hökumətinin siyasi və hərbi yardımlarına baxmayaraq (M.M.Çeşməzəri bu məsələlərə yer verməmişdir), Güney Azərbaycanın milli-azadlıq hərəkatı, əsasən qabaqçıl ziyalıların və xalqın qüvvəsinə arxalanmış və ona güvenmişdir.

diğini göstərmişdir. H.M.Həsənov qeyd edirdi ki, Rza şah diktaturası süqut etdikdən sonra ölkədə, xüsusən şimal vilayətlərində demokratik hərəkat üçün bəzi şərait yaranmışdı. Buna, burada Sovet ordu hissələrinin olması da şərait yaratmışdı.

Məhəmmədağı Zehtabının "21 Azər hərəkatının yaranması" adlı məqaləsində bu hərəkatı "ikinci Dünya müharibəsindən sonra ümumən İran azadlıq hərəkatının, xüsusən milli azadlıq hərəkatının zirvəsi" adlandırmışdır. Onun fikrincə, bu hərəkat heç bir xarici əl vasitəsilə yaranmamışdı, bu hərəkat o dövrdən ictimai hadisələrin qucağında tədriclə, təbii halda və xalq hərəkatının istəyi və iradəsi ilə yaranmışdı.

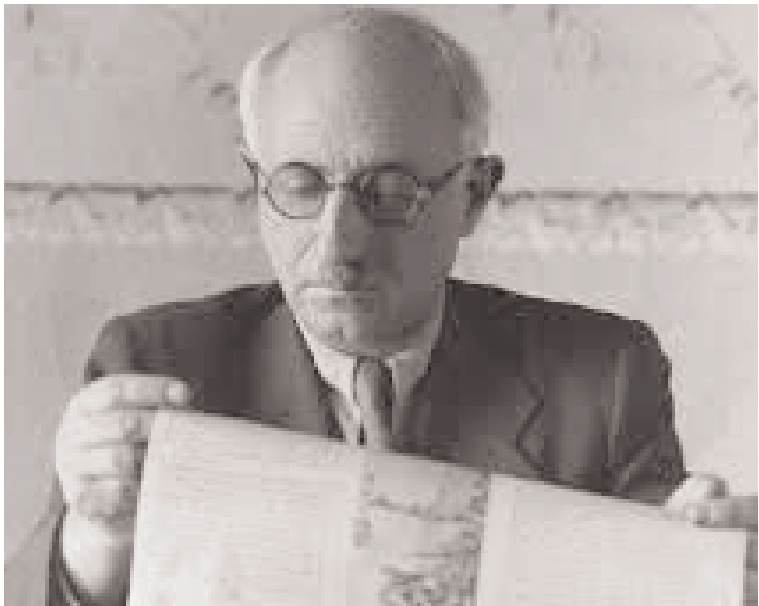
M.Zeytəbi İranın, bütün İran millətləri kimi azərbaycanlıların və bütün İran türklərinin də qədimdən vətəni ol-

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ YANINDA
KÜTLƏVİ İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİNİN
İNKİŞAFINA DÖVLƏT DƏSTƏYİ FONDUNUN MALİYYƏ DƏSTƏYİ İLƏ DƏRC OLUNUR

İranda Azərbaycan türklərinin milli-azadlıq hərəkatı tarixinin (1941-1946-cı illər) tarixşünaslığı

duğunu göstər-məklə yanaşı, başqa İran millətləri kimi azərbaycanlılar və bütün İran türkləri bundan sonra keçmiş kimi hüquqsuz yox, azad, bərabər-hüquqlu bir millət kimi varlıq, dil, ədəbiyyat və milli xüsusiyyətlərini qorumaqla azad şəkildə İranda yaşaya-cağını yazmışdı. Müəllif "21 Azər" hərəkatının son hədəfinin İranda azadlıq, demokratiya və konstitusiyayı bərqərar etmək olduğunu da göstərmişdi.

Şövkət Tağıyeva "21 Azər Hərəkatı ilə bağlı bəzi mülahizələr" adlı məqaləsində Milli hökumətin yaradılmasına aparan yolda hərəkata Sovetlərin arxa durduğunu qeyd etmişdir.

Müəllif tərəfindən "... Sovetlərin təklifinə razı olaraq 1945-ci ilin sentyabrında Azərbaycan Demokrat Firqəsinin (partiyasını) yaratmaq, Güney Azərbaycanda demokratik seçkilər yolu ilə Milli Hökuməti təşkil etmək və Güneydə sosial-iqtisadi, siyasi, mədəni islahatlar və quruculuq işlərinə başlamaq düzgün seçim və son dərəcə zəruri bir addım" kimi dəyərləndirilmişdi. Ş.Tağıyeva 1945-1946-cı illərdə Güneydəki hərəkatın dərslərindən bəhs edərkən haqlı olaraq yazırdı ki, 1) Ən mühüm dərslər bundan ibarətdir ki, heç vaxt, heç bir vaxt, heç bir mühüm məsələnin həllində (elə qon-

darma Qarabağ probleminin özündə olduğu kimi) Moskvaya tam arxalanmaq olmaz; 2) hərəkatdan çıxan ikinci mühüm nəticə, zənnimcə, bundan ibarətdir ki, Azərbaycan xalqı öz taleyüklü məsələlərini həll etdikdə quzeyli-güneyli bütün xalqın birliyinə arxalanmalıdır.

Adıgözel Məmmədov problemlə bağlı davamlı olaraq bir neçə məqalə çap etdirmişdi. Həmin məqalələrdə, müəllif Rusiya arxiv sənədlərinə istinad etməklə İranda baş vermiş milli-azadlıq hərəkatının gedində daha çox SSRİ-nin rolunu qabarıq şərh edir.

Rus tarixçilərindən M.S.Ivanovun redaktorluğu altında nəşr olunmuş "İran tarixi" adlı əsərdə ölkədə demokratik hərəkatın dirçəlməsi və inkişafını faşist Almaniya ilə əlaqələrin kəsilməsi, Rza şahın taxt-tacdan əl çəkməsi və sovet qoşunlarının İrana daxil olması ilə əlaqələndirilmişdi.

"İran tarixi" əsərini yazan sovet tarixçiləri İranda baş vermiş kütləvi nümayişləri az qala SSRİ-nin müdafiəsi üçün baş verdiyini göstərirdilər. Halbuki, İranda baş verən narazılıqlar Rza şah Pəhləvi hökumətinin yürütdüyü daxili və xarici siyasətə qarşı idi. Bu barədə də məqalənin əvvəlində qeyd olunub.

I.V.Qaydukun "BMT və İran böhranı (1946-cı il)" adlı məqaləsində isə 1946-cı ildə İranda yaranmış böhranı BMT-nin məşğul olduğu ilk böhran adlandırmışdı. Müəllif yazır ki, əgər bu münasibətin əsas tərəflərindən biri İranın Pəhləvi hökuməti ilə Güneydə qurulan Milli hökumət idisə, digər tərəfini SSRİ, ABŞ və Böyük Britaniyanın maraqlarının toqquşması tuturdu. Bu üç dövləti Yaxın və Orta Şərqi mühüm strateji əhəmiyyət daşıyan zəngin neft ehtiyatları cəlb edirdi.

Beləliklə, problemlə bağlı yazılmış əsərlərin bir qisminin təhlili onu göstərir ki, 1941-1946-cı illərdə İranda milli-azadlıq hərəkatının irəli sürdüyü məsələlər yalnız bugünkü həyatın yetirdiyi məsələlər deyil, Azərbaycan xalqının bütün tarixi boyu hazırladığı bir məsələ olmuşdur.

Müasir Azərbaycan tarix elmində İranda Azərbaycan türklərinin 1941-1946-cı illər milli-azadlıq mübarizəsi ilə bağlı yazılmış elmi-tədqiqatlar əsərlərində bu hərəkatın ayrı-ayrı mərhələlərində görülən işlərin əhəmiyyəti və onun süqutunun səbəblərinin araşdırılması onu göstərir ki, soydaşlarımızın problemləri hələ də həll olunmamış qalır. Bu baxımdan da problemin aktuallığı qalmaqdadır.

Bu gün İranda yaşayan 40 milyondan çox Azərbaycan türkü XXI əsrin əvvəllərində də öz ana dilində təhsil ala bilməməsi, dövlət müəssisələrində, yazışmalarda və s. münasibətlərdə ana dilindən istifadə edə bilməməsi narahətçilik doğurmaya bilməz.

Problemin tarixşünaslıq baxımından araşdırılması bir daha onu göstərir ki, tədqiq olunan problemin daha geniş və hər tərəfli araşdırılmasına ehtiyac duyulmaqdadır.

Sonda onu da qeyd etmək lazımdır ki, İranda Azərbaycan türklərinin milli-azadlıq mübarizəsinin məğlubiyyətlə nəticələnməsinə baxmayaraq, mübarizə bu gün də davam edir.

Vaqif Abışov,
AMEA A.A.Bakı-
xanov adına Tarix
institutu tarix üzrə
fəlsəfə doktoru,
dosent

